УДК 94(477) + 364.2 (091)

Стремецька В.О., Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили

Стремецька Вікторія Олександрівна (1974 р.н.). Закінчила історичний факультет Миколаївського державного педагогічного інституту у 1996 р. Кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальної роботи, педагогіки та психології МДГУ ім. П.Могили. Має понад 20 наукових публікацій. Коло наукових інтересів – *Україна у 20-30-ті роки XX ст.*

Соціальна допомога населенню Миколаївщини у 1920-30-ті роки

У статті аналізуються різні напрямки у галузі допомоги населенню Миколаївшини у 1920-30-ті роки. З них найбільш пріоритетними були допомога дітям-сиротам, безпритульним, безробітним, інвалідам. Надавалася також допомога студентам, найбіднішим верствам населення, тим, хто звільнявся з виправно-трудових закладів. Аналізуються досягнення та недоліки цього процесу.

In the article different directions in the field of social aid to the population of Mykolayiv region in the 1920-30's are analyzed. The most prioritive forms of aid were helping orphans, homeless children, unemployed, invalids. The help was also given to students, poor stratums of the population, those who were released from prisons. Achievements and drawbacks of the process are analyzed.

Спеціальність "Соціальна робота" в Україні є відносно молодою, зокрема в нашому вузі їй лише три роки. Актуальною проблемою є методичне забезпечення курсів, які викладаються для зазначеної спеціальності, зокрема курсу "Історія соціальної роботи". Посібники із зазначеної дисципліни існують поки що в обмеженій кількості, більшість з них видано в Росії. Хотілося б також максимально наситити курс краєзнавчим матеріалом. Тому вважаємо необхідним висвітлення окремих моментів становлення та розвитку системи допомоги населенню на Миколаївщині. Особливо цікавим є період 1920-30-х років, коли відбулася корінна зміна характеру соціальної підтримки населення – абсолютна відмова від благодійності та становлення патерналістської моделі соціального забезпечення.

Погляди на систему підтримки населення, яка склалася протягом 1920-х років, зараз певним чином переглядаються, відбувається відхід від її ідеалізації. Сучасні українські автори [1] роблять акцент на недоступності системи соціального забезпечення для всіх категорій населення, класовому підході до надання допомоги, на таких явищах, як голод 1921-1923 рр., голодомор 1932-1933 рр., колективізація, розкуркулення. Критично оцінюють практику ліквідації дитячої безпритульності в СРСР О.Рожков [2] та М.Р.Зезіна, яка зазначає, що державна система допомоги сиротам у той час була орієнтована не на попередження сирітства, а на боротьбу з його негативними наслідками, викликаними самою ж державою [3]. Недоліки системи соціального забезпечення робітників України аналізує Т.Ніколаюк [4]. Перший крок щодо збагачення проблеми кразнавчим матеріалом зробили автори збірки "З історії соціального захисту населення на Миколаївщині" [5]. Приділялася увага пи-

танням міжнародної допомоги голодуючим Миколаївщини у 1921-1923 рр. [6]. Хотілося б узагальнити та доповнити існуючі дані, створити більш-менш цілісну картину надання підтримки населенню округи у ті роки.

Таким чином, метою нашої роботи є висвітлення основних напрямків допомоги населенню Миколаївщини у 1920-30-ті роки на основі нових публікацій, матеріалів місцевої періодичної преси тих років, архівних та інших друкованих джерел.

Основними напрямками допомоги населенню Миколаївщини у 1920-х роках, як і в Україні в цілому, були: допомога постраждалим від голоду 1921-1922 років, ліквідація дитячої безпритульності та бездоглядності, допомога дітям-сиротам, інвалідам, безробітним. Суб'єктами надання допомоги були окружна інспектура соціального забезпечення (з 1925 р., до того – губернський, з 1923 р. – окружний відділ соціального забезпечення), Миколаївська губернська рада захисту дітей (1921-1922 рр.), Миколаївська окружна комісія допомоги дітям (1923-1930 рр.), а також громадські організації "Друзі дітей", Червоний Хрест та інші. Для допомоги населенню під час голоду 1921-1923 рр. було створено Миколаївський губернський комітет допомоги голодуючим, який у кінці 1922 р. був реорганізований в губернський комітет по боротьбі з наслідками голоду. Протягом 1924-1925 років діяв окружний комітет Товариства сприяння жертвам інтервенції. Таким чином, держава фактично була єдиним суб'єктом допомоги (патер-налістська модель), церкву та благодійні структури як партнерів усунуто, допускалася лише суворо контрольована діяльність окремих громадських організацій.

Проблема інвалідності (тепер переважно використовується термін "особа з обмеженими можливостями", ми використовуємо лексику, яка вживалася в 1920-30-х роках) на початку 1920-х років була дуже гострою, що було наслідком війн, які тривали на території України протягом майже семи років, низького рівня техніки безпеки на виробництві. Інвалідам війни та праці надавалася грошова або натуральна допомога. Розмір пенсії не був великий: так, у четвертому кварталі 1923-1924 р. він становив в середньому 7,9 руб., у той час як курсант радпартшколи отримував суму у 21,5 руб. В Очакові через відсутність грошей пенсії виплачувалися "натурою" і становили 1 пуд жита, сім'ям загиблих червоноармійців доплачували 64 коп. [7]. Навіть у газеті "Красный Николаев" було надруковано скаргу інваліда війни, що соцзабез виплачує допомогу невчасно, а її розміру не вистачає навіть на голодне існування [8]. Протягом наступних років розміри пенсій дещо збільшилися. Так, інваліди війни в залежності від ступеня інвалідності одержували від 11 до 22 руб., інваліди праці – 8 руб. Однак допомоги слухачам радпартшкіл все ще перевищували пенсії інвалідів: вони могли дорівнювати 40 руб. У сільській місцевості інваліди почали пенсіонуватися лише з 1926/27 р., причому їх пенсія становила від 3 до 6 руб. [9]. Тому суттєвою допомогою була організація виробничих артілей, які на Миколаївщині почали створюватися з квітня 1923 р. У таких кооперативах інваліди виконували посильну суспільно корисну працю, самостійно заробляючи на життя (зарплата у них була значно вищою, ніж допомога по інвалідності). Артілі поділялися на промислові та сільськогосподарські (у тому числі риболовні, кондитерські, взуттєві, трикотажні, по плетінню кошиків, олійниці, хлібопекарні та інші). До кінця 1923-1924 р. у Миколаєві існувало 14 артілей, які об'єднували 168 членів, у районах округи – відповідно 32 та 351 [10]. Інвалідним артілям надавалися податкові пільги.

Створювалися інтернатні установи для інвалідів. Так, в Одесі у 1925 р. відкрився будинок інвалідів війни та праці, де їх утримували, навчали різним професіям (плетіння кошиків, в'язання панчіх, ремонт чобіт та ін.). Інвалідні будинки існували також у Миколаєві та Вознесенську. Зокрема, Миколаївський інвалідний будинок за даними на 1 жовтня 1923 р. доглядав 80 чоловік [11].

Практикувалися й такі види допомоги інвалідам, як направлення на роботу, курорт або лікування, підвищення кваліфікації, допомога протезами (починаючи з 1923 р. інвалідів відправляли також на протезування в Харків) тощо. Практикувалися "тижні допомоги інвалідам", під час яких збиралися гроші на їх користь. Один з таких "тижнів" було проведено у травні 1923 р. Для цього була утворена Всеукраїнська центральна комісія допомоги інвалідам на чолі з командуючим військами України й Криму М.Фрунзе, а також окружні комісії, у тому числі Миколаївська. Методи збирання грошей були різноманітними: лотереї, концерти, розпродаж значків, кружковий збір. Мешканців інвалідних

будинків вивозили "на природу" на вантажівках. Була поставлена агітаційна п'єса Я.Городського "На ділі, а не для виду допоможем інваліду" [12].

Створювалися громадські організації інвалідів: у 1923 р. – Всеросійське товариство сліпих (ВТОС), у 1926 р. – Всеросійське товариство глухонімих (ВТОГ). Миколаївське товариство глухонімих у 1931 р. нараховувало 104 особи [13]. Крім того, існували й такі організації, як "Допомога" та Комісія допомоги червоноармійцям (комдоп), які також надавали грошові, безкоштовні обіди та інші види послуг цій категорії населення. "Допомога" утримувала будинок на 85 осіб, мала обладнану поліклініку та ряд підприємств, на яких працювали інваліди. Зокрема, на початку 1930-х рр. на 11 підприємствах товариства працювало 278 осіб. Крім інвалідів, товариство допомагало також найбіднішим верствам населення міста [14].

На початку 1930-х років активно працювала інвалідна страхкаса. У 1931 р. вона об'єднувала 422 члена. З них на курорт було відіслано 37 інвалідів, до будинку відпочинку – 70 (23,8% членів каси), до оздоровчих закладів – 60 дітей [15].

У березні 1931 р. при Наркоматі соціального забезпечення було створено Раду по працевлаштуванню інвалідів. На підприємствах для них бронювалося 2% робочих місць.

Треба зазначити, що хоча допомога цій категорії населення, незважаючи на певні труднощі, була досить суттєвою, однак право на неї мали не всі, що підтверджує наступна цитата: "При проведенні цієї роботи необхідний твердий класовий підхід. Не можна працевлаштовувати і навчати інвалідів, що належать до соціально чужих елементів. До них належать інваліди білих армій, колишні фабриканти, поміщики, жандарми" [16].

Одним з найважливіших напрямків роботи була боротьба з дитячою безпритульністю. Внаслідок війн, епідемій, голоду, недосконалого шлюбного законодавства, безробіття багато дітей стали сиротами або опинилися на вулиці. У 1923 р. в Україні нараховувалося щонайменш 50000 "дітей вулиці" (вважаємо цю цифру заниженою, оскільки лише в Донбасі їх було більше 40000 [17]). Планомірні заходи з допомоги цій категорії дітей розпочалися з 1923 р., коли було створено Центральна комісія допомоги дітям та її органи на місцях (окружні, районні комісії). Однак вже в першій половині 1920-х років стало зрозумілим, що сама держава не впорається з проблемою. Тому вже навесні 1924 р. почала створюватися мережа осередків громадської організації "Друзі дітей". У червні 1926 р. у Миколаївській окрузі існувало вже 75 осередків з 10000 членів [18], а у 1932 р. їх було вже 227 з 17290 членами [19]. Значну роль у напрямку допомоги дітям Миколаївщини відіграло також товариство "Червоний Хрест", до серпня 1923 р. – міжнародні організації місія Нансена, АРА, "Джойнт" та інші. Основними джерелами фінансування кампанії по ліквідації безпритульності були промислові та торговельні підприємства, які відкривалися органами допдиту та "друзями дітей". Щороку, як правило, восени, проводилися т.зв. "місячники з ліквідації дитячої безпритульності". Під час цих "місячників" безпритульні діти підбиралися з вулиць, розміщувалися в спеціальні заклади; у населення збиралися кошти у фонд безпритульних (ці пожертви були скоріше не виявом добрих почуттів, а результатом ефективності агітації та пропаганди).

Протягом 1920-х рр. була створена широка мережа інтернатних дитячих установ для безпритульних та дітей-сиріт. Про їх кількість дають уяву такі цифри. З 355 дитячих позашкільних установ в Україні у 1929 р. нараховувалося 225 закладів для здорових дітей, 35 – для дітей з різними вадами розвитку (з них для розумово відсталих – 17, для сліпих – 6, для глухонімих – 10, калік – 2), 54 – для важковиховуваних, 30 ізоляторів для хворих, 11 приймальників для безпритульних. Крім того, існувало 400 дитсадків, 1305 майданчиків, 9 денних дитячих будинків [20].

Треба зауважити, що перевага віддавалася саме інтернатним закладам, оскільки вони найкраще забезпечували виконання принципу "колективного виховання дітей". Хоча практикувалося й віддавання дітей-сиріт в сім'ї. З цього приводу у 1928 р. були прийняті спеціальні постанови, які регламентували передачу дітей у селянські та міські родини. Обов'язок виявлення сиріт та влаштування їх під опіку покладався на опікунські ради. На 1 жовтня 1928 р. у Миколаївській окрузі опіку було встановлено над 519 неповнолітніми, ще над дев'ятьма – піклування, за 12 – нагляд, 83 дитини були усиновлені [21]. Однак це робилося не тому, що сім'я вважалася найкращим середовищем для розвитку дитини, а для того, щоб розвантажити дитячі будинки та, як зазначається в газеті "Красный Николаев", –

це "ще один шанс перекласти турботу про дітей з плечей держави на плечі громадськості" [22].

Привертає увагу такий цікавий факт, як створення дитячої соціальної інспекції у 1926 р. Інспекторів називали також соціальними сестрами й братами [23]. Вони вивчали побут безпритульних, обходили кубла, проводили там роз'яснювальну роботу. Якщо серед безпритульних виявлялася дитина, яка мала сім'ю, то в цій сім'ї проводилася виховна робота з метою застереження школярів від впливу вулиці.

Дитячу безпритульність в Україні вдалося значно зменшити в кінці 1920-х рр., однак нова хвиля безпритульних знов з'явилася на початку 1930-х рр., що було пов'язано з голодомором 1932-1933 рр., розкуркуленням, репресіями. Зокрема, за даними, наведеними С.В.Кульчицьким та Є.П.Шаталіною, лише за перше півріччя 1932 р. було виявлено понад 4,9 тис. бездомних підлітків, а наприкінці 1932 р. їх було вже 6,3 тис. (на наш погляд, ці дані є значно заниженими). При Наркоматі освіти України було створено центральний штаб по ліквідації безпритульності. Оскільки наявність голоду не визнавалася, зрозуміло, чому причиною "епідеміологічної ситуації" з безпритульністю П.П.Постишев назвав "чергову куркульську провокацію" [24]. Жахливими були наслідки голоду для дітей. Так, за неповними даними, кількість учнів лише у початкових, неповносередніх, професійних і дошкільних закладах у 1930/31-1933/34 рр. зменшилася на 1071 тис. осіб. У деяких сільських школах відсутність учнівсько-педагогічних колективів сягала 96-98% [25]. І хоча у постанові 1935 р. "Про ліквідацію дитячої безпритульності й бездоглядності" було офіційно заявлено, що ці явища в СРСР ліквідовані, за даними на 1936/37 роки, кількість "дітей вулиці" становила 234,7 тис. чол, у 1940 р. – 124,7 тис. [26].

Протягом 1920-х років багато уваги приділялося вирішенню проблеми безробіття, оскільки його розміри були значними: у 1924 р. в Україні нараховувалося близько 120000 безробітних, а в Миколаєві їхня кількість коливалася від 15000 до 18000 [27] (взагалі Одеська губернія займала перше місце в Україні, а Миколаївщина – в губернії за кількістю безробітних). Жінки становили 40-50% від загальної кількості безробітних. Було створено Комітет по боротьбі з безробіттям (комборьбез). Ті, хто не працював, повинні були реєструватися на біржі праці. Вони отримували допомогу за рахунок фондів соціального страхування та профспілок, мали пільги по сплаті за комунальні послуги. Безробітний, член профспілки, одержував 50% від окладу працюючого. Видавалася також натуральна допомога (борошно, білизна, взуття, пальта).

Цікавим є досвід діяльності Миколаївської біржі праці. Вона підшуковувала постійну або тимчасову роботу для безробітних, надавала безкоштовну медичну допомогу. Так, у квітні 1924 р. медпункт біржі праці щоденно обслуговував 300-350 чол. [28]. Оскільки проблемою була відсутність працівників необхідної кваліфікації, біржа відкривала курси перекваліфікації та докваліфікації, школи лікнепу (так, у 1929 р. при біржі було відкрито 2 таких школи на 80 чол. [29]), бібліотеки; видавалися безкоштовні квитки до театрів, кіно. Інші методи допомоги безробітним: проводилися "місячники", відкривалися столові, чайні. Багато зробив у цьому напрямку Червоний Хрест, який, наприклад, у квітні 1924 р. утримував їдальню, в якій харчувалося 300 дітей безробітних [30]. Для останніх відкривалися також безкоштовні ясла, а для дорослих-безробітних – гуртожитки. Одним із популярних методів ліквідації безробіття стала організація громадських робіт, які були, як правило, спрямовані на поліпшення благоустрою міста (прибирання території, насадження дерев тощо). Для безробітних організовувалися майстерні та артілі. Так, на 1 жовтня 1924 р. існувало 19 колективів безробітних, у яких було зайнято 355 чоловік.

Особливу увагу приділяли ліквідації безробіття серед підлітків. Так, з 8152 безробітних у жовтні 1924 р. вони складали 2569 (31,5%) [31]. Для останніх на підприємствах бронювалася певна кількість місць. До кінця 1923/24 р. на різні підприємства було розміщено 740 підлітків [32].

Про масштаби допомог, які надавалися безробітним, дає уявлення нижченаведена таблиця.

Як бачимо, на ліквідацію безробіття витрачалися значні суми. Цікаво, що протягом 1920-х років проводили переписи безробітних: вивчали не лише їх кількість, соціальний склад, кваліфікацію, склад сім'ї, а й тривалість безробіття, його причини для кожної окремої людини [34].

Протягом 1929-30 рр., у зв'язку з оголошенням форсованої індустріалізації, кількість безробітних на обліку Біржі праці зменшилася на 72% [35]. У 1930 р. було повідомлено, що безробіття ліквідоване, тому держава відмовилася від допомоги по безробіттю.

Зауважимо, що і в напрямку ліквідації безробіття існували певні проблеми, зокрема, так само простежується класовий підхід: періодично проводились "чистки" зареєстрованих на біржі праці для того, щоб виключити з обліку "нетрудовий елемент".

Треба сказати кілька слів про селянську громадську взаємодопомогу, яка була узаконена у травні 1921 р. Активна робота зі створення комітетів громадської взаємодопомоги (відомі як КОВи) на селі розпочалася з 1922 р. Їх завданнями були надання допомоги червоноармійцям, інвалідам, сиротам, бідноті грошима, працею, позичками. Вони мали також підтримувати школи й лікарні, хати-читальні, будинки для інвалідів, стежити за тим, щоб землі червоноармійців, інвалідів, сиріт і бідноти були оброблені, організовувати для цього недільники, захищати їх від "експлуатації куркульством".

Види та розміри допомог безробітним Миколаївщини у 1924-1925 рр. [33]

Види допомоги	Розміри допомоги в руб.
Харчування дітей та дорослих	19807
Гуртожитки та ясла	1897
Комунальні послуги	4496
Інші видання	12691
Громадські роботи	43609
Разом	**82500**

За різними даними, в Україні у 1925 р. існувало від 37 до 78 тисяч КОВів, грошові суми, надані ними на підтримку нужденних у 1923-1924 рр., становили 6-8 млн. руб. [36]. На Миколаївщині КОВи за 1924-1925 рр. 391 раз допомогли в обробітку землі, 591 раз – по збиранню врожаю [37]. Вони існували в різних регіонах приблизно до 1930-1931 років, тобто до створення колгоспів, поступово їх змінили каси взаємодопомоги колгоспникам, які мали право утворювати будинки для престарілих, надавати фінансову, натуральну допомогу при хворобі, каліцтві, вагітності, працевлаштовувати інвалідів. У 1933 р. на Миколаївщині існувало 10 кас, у першому півріччі 1934 р. – 18, які об'єднували 1578 членів [38]. Таким чином, держава допомагала певним групам селян за рахунок коштів інших груп, сама нічого не вкладаючи. До недоліків в їх роботі також можна віднести незацікавленість з боку членів комітетів, зловживання, недовіру до них з боку селян, нестачу фінансів.

Що стосується пенсійного забезпечення селян за віком, то вони були залучені до нього набагато пізніше, ніж інші верстви населення. Так, якщо робітники отримали це право у 1928 р., службовці – у 1937 р., то члени колгоспів – лише у 1964 р.

Багатопланову допомогу населенню надавало також товариство "Червоний Хрест". Під час голоду 1921-1923 рр. воно займалося переважно влаштуванням їдалень для голодуючого населення. З листопада 1922 р. до травня 1923 р. в Миколаєві діяло 8 їдалень, які обслуговувало це товариство. За час їх дії вони відпустили більше 4200000 обідів [39]. Однак вже у травні 1923 р. було оголошено, що необхідність у таких столових відпала, з 1 серпня "Червоний Хрест" припинив громадське харчування і почав організовувати пункти "Матері й дитини", які видавали молочні суміші для немовлят. Були також відкриті їдальня та нічліжний будинок для безробітних, організовувались ясла для дітей. Ця організація користувалася пошаною та популярністю у населення, про що свідчить динаміка її членів. Якщо у квітні 1925 р. в Україні налічувалося 100000 членів Червоного Хреста, то вже у 1926 р. – 197000. У Миколаївській окрузі у 1925 р. нараховувалося 3500 членів, а у 1928 р. – 8500 [40]. У 1926 р. український "Червоний Хрест" утримував 567 медичних закладів, а на початку 1927 р. – 789 [41]. Протягом 1920-х років "Червоний Хрест" утримував в Миколаєві лікарню з гінекологічним відділенням, де робили операції, поліклініку (мала 8 кабінетів), аптеки, амбулаторії, лазні, тубдиспансер, магазин "Санітарія та гігієна". У селах округи (у 1927 р. товариство розповсюджувало своє членство на 5 районів Миколаївщини) відкривалися амбулато-

рії, пологові відділення, лазні. У 1927 р. відбувся перший випуск курсів з надання першої медичної допомоги (67 членів), які організував "Червоний Хрест". При ньому існувала Рада соціальної допомоги, метою якої була боротьба з соціальними хворобами (туберкульоз, венеричні захворювання). Вона допомагала хворим матеріально, відправляла їх на курорти, проводила лекції із санітарних та гігієнічних питань.

У досліджувані роки існувала також система допомоги студентам, переважно у вигляді кас взаємодопомоги (КВП). У 1924 р. КВП існували у трьох вузах, у 1925 р. – у чотирьох (технікум ім. Тімірязєва, робітфак при ньому, вечірній технікум, інститут народної освіти). Вони суттєво підтримували матеріальний стан студентства. Їх кошти складалися з членських внесків, влаштування вечорів, спектаклів. При КВП існували крамнички з харчовими продуктами, що продавалися студентам дешево або в кредит. Каси сприяли також забезпеченню студентів стипендіями, курортним лікуванням, оздоровленням у будинках відпочинку [42].

24 квітня 1926 р. на другому з'їзді працівників судів було ухвалено створити у Миколаєві Товариство допомоги тим, хто звільняється з виправно-трудових закладів [43]. Основною його метою було не дати тому, хто звільнився, повернутися до злочинного життя шляхом надання матеріальної та моральної допомоги (притулку, харчування, працевлаштування, придбання робочих інструментів, предметів побуту тощо). З проекту статуту товариства видно, що планувалося також відкриття майстерень та підприємств, де б працювали колишні в'язні, надання їм медичної та юридичної допомоги, освіти [44].

Крім того, є дані про існування у 1928 р. ще трьох добровільних товариств (допомоги, взаємодопомоги та товариства по наданню юридичної та медико-санітарної допомоги). Їхньою метою була "боротьба з матеріальною незабезпеченістю у місті", надання допомоги престарілим, непрацездатним, тим, хто постраждав від стихійних лих. Вони нараховували більше 1700 членів. Однак їх діяльність викликала критику з боку партійних органів, зокрема зазначалося, що ці товариства ще не звільнилися від "філантропічного нальоту", що "треба приділити увагу соціальному складу правління, забезпечити йому можливість безпосередніх зв'язків з громадськими, професійними та партійними органами" [45]. У довіднику "Уся Миколаївщина" за 1929 р. згадується лише про одне – "товариство медичної безкоштовної допомоги найбіднішому населенню".

Таким чином, у 1920-ті роки діяла розгалужена система допомоги населенню Миколаївщини, пріоритетними напрямками якої була допомога дітям-сиротам, безпритульним, безробітним, інвалідам війни та праці. Підтримка надавалася також сім'ям червоноармійців, студентам, найбіднішим верствам населення міста та села, тим, хто звільнявся з виправно-трудових закладів. Вони отримували грошову, натуральну, трудову, житлову допомоги. По відношенню до дітей-сиріт перевага віддавалася інтернатним формам утримання. Поряд з державними активну роботу проводили також громадські організації. Спостерігалися навіть такі близькі до сучасних методи роботи з соціально вразливими верствами населення, як залучення інвалідів до праці в залежності від їх можливостей, безпосередня робота з безпритульними на вулиці або з їх сім'єю. Спостерігалися й негативні тенденції, зокрема, класовий підхід у наданні допомоги, навіть по відношенню до дітей, інвалідів. Проголошення закінчення того чи іншого завдання випереджало його фактичне виконання, що особливо яскраво спостерігалося у процесі ліквідації дитячої безпритульності. Оскільки матеріальних ресурсів держави не вистачало для забезпечення всіх, хто потребував допомоги, то її фактично було перекладено на плечі громадських організацій, населення. Сімейні форми виховання використовувалися лише з метою розвантаження дитячих будинків та економії державних коштів. При оцінці масштабів та якості допомоги у той період слід також постійно пам'ятати про такі явища, як голодомор 1932-1933 рр., який фахівці вважають штучно спланованим, репресії, політику влади стосовно селянства. Таким чином, влада фактично створювала замкнене коло: проблема – її вирішення – проблема і т.д.

На наш погляд, розробка теми потребує продовження, зокрема, слід ретельно дослідити кожен з напрямків допомоги населенню у той час, оцінити ступінь внеску держави та громадських організацій, докладно дослідити діяльність останніх, простежити їх долю. Наявність таких матеріалів, ґрунтованих на нових документах та дослідженнях, значно б полегшила завдання викладачів та слухачів предмету "Історія соціальної роботи".

Література

1. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи в Україні: Конспект лекцій. – Тернопіль, 2001. – С. 35-42.
2. Рожков А. Беспризорники // Родина. – 1999. – № 9. – С. 70-76.
3. Зезина М.Р. Система социальной защиты детей-сирот в СРСР // Педагогика. – 2000. – № 3. – С.60.
4. Ніколаюк Т. Соціальне забезпечення робітників України у 1929-1934 роках // Соціальний захист. – 1999. – № 3. – С.74-76; Його ж. Функціонування деяких складових системи соціального захисту робітників України у 1934-38 рр. // Соціальний захист. – 1999. – № 7. – С. 59-62.
5. З історії соціального захисту населення на Миколаївщині: Добірка матеріалів / Заг. ред. Ю.О.Шклярського. – Миколаїв, 2001. – 40 с.
6. Бачук А. Про місію Нансена на Миколаївщині // Південна правда. – 1990. – 16 листопада; Ліньов А. Міжнародна допомога голодуючим на Миколаївщині у 1921-1923 роки // Щотижня. – 2003. – 14 травня.
7. Отчет Николаевского окружного исполнительного комитета седьмому окружному съезду советов за 1923-24 гг. – Николаев, 1924. – С. 85.
8. Красный Николаев. – 1923. – 3 жовтня.
9. Відчит Миколаївського окружного виконавчого комітету IX окружному з'їзду рад Миколаївщини. – Миколаїв, 1927. – С. 87.
10. Отчет Николаевского окружного исполнительного комитета седьмому окружному съезду советов за 1923-24 гг. – Николаев, 1924. – С. 86.
11. Отчет Николаевского окружного исполнительного комитета шестому окружному съезду советов за 1922-23 г. – Николаев, 1923. – С. 128.
12. Красный Николаев. – 1923. – 13 травня; 16 травня; 26 травня.
13. Матеріали до відчиту про діяльність Миколаївської міської ради IX скликання за 1929-30 роки. – Миколаїв, 1930. – С. 59.
14. Там само. – С. 69.
15. Там само. – С. 70.
16. Горілий А.Г.Вказ. праця. – С. 42.
17. Красный Николаев. – 1928. – 30 вересня.
18. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. П-1, оп. 1, спр. 287, арк. 31.
19. Там само, ф. Р-1175, оп. 1, спр. 27, арк. 21.
20. Народна освіта України. Установи соціального виховання на 1 листопада 1929 р. – Х.: Господарство України, 1930. – С. 38-39.
21. Красный Николаев. – 1928. – 2 листопада.
22. Там само.
23. Там само.– 1926. – 16 жовтня.
24. Кульчицький С.В., Шаталіна Є.П. Становище дітей в Україні у 1931-1933 рр.: Документальна розповідь. – К., 1989. – С. 22-23.
25. Там само.
26. Зезина М.Р. Вказ. праця. – С. 60.
27. Красный Николаев. – 1924. – 13 серпня.
28. Там само. – 30 квітня.
29. Отчетный доклад о работе Николаевского городского совета IX созыва за период с апреля по октябрь 1929 г. – Николаев, 1929. – С. 45.
30. Красный Николаев. – 1924. – 9 квітня.
31. Отчет Николаевского окружного исполнительного комитета шестому окружному съезду советов за 1923-24 гг. – Николаев, 1924. – С. 98.
32. Там само. – С. 100.
33. Материалы к отчету Николаевского окружного исполнительного комитета VII окружному съезду советов Николаевщины. – Николаев, 1926. – С. 57.
34. Красный Николаев. – 1927. – 19 жовтня.
35. Матеріали до відчиту про діяльність Миколаївської міської ради IX скликання за 1929-30 роки. – М., 1930. – С. 37.
36. Горілий А.Г.Вказ. праця. – С. 38.
37. Материалы к отчету Николаевского окружного исполнительного комитета VIII окружному съезду советов Николаевщины. – Николаев, 1926. – С. 107.
38. Матеріали до звіту про діяльність Миколаївської міської ради за 1931-34 роки. – Миколаїв, 1934. – С. 69.
39. Красный Николаев. – 1923. – 17 серпня.
40. Там само. – 1925. – 5 квітня; 1927. – 2 березня; 1928. – 18 квітня.
41. Там само. – 1927. – 2 березня.
42. ДАМО, ф. П. 1, оп. 1, спр. 209, арк. 46, 47.
43. Красный Николаев. – 1926. – 24 квітня.
44. ДАМО, ф. П. 1, оп. 1, спр. 287, арк. 38.
45. Красный Николаев. – 1928. – 24 квітня.

Надійшла до редколегії 02.04.2004 р.